

Zdeněk Doskočil, *Duben 1969. Anatomie jednoho mocenského zvratu,*

Brno 2006, Doplněk – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 412 s., ISBN 80-7239-204-2 (Doplněk); ISBN 80-7285-080-6 (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR)

Jen málokdo si alespoň jednou v duchu nepoložil otázku, jak je možné, že po politickém uvolnění na konci 60. let, které bylo v porovnání s ostatními zeměmi socialistického bloku provázeno nebyvalou společenskou aktivizací, mohlo dojít k tak rychlému zvratu v rámci politických elit i myšlení společnosti.

Autor z nejmladší badatelské generace Zdeněk Doskočil se ve svém debutu na poli historických monografií věnuje problematice tohoto fenoménu, nástupu tzv. normalizace, přesněji řečeno přibližuje nástup Gustáva Husáka, patrně největšího symbolu předlistopadového režimu, do čela ÚV KSČ a sleduje jeho první kroky v této funkci, jež vedly k upevňování vlastních mocenských pozic. Činí tak za pomoci detailní historické analýzy, která je založena na podrobné heuristice dostupných pramenů, odborné literatury, vzpomínek pamětníků a domácího, z části i zahraničního tisku. Na tomto místě stojí za připomenutí, že se jeho úsilí opírá především o práci Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970 (především o její podkladové studie) a její stejnojmennou archivní sbírku, která je uložena v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. V nemalé míře využívá také dnes již sedmnáct vyšších svazků ediční řady *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*.

Doskočilova práce na značně rozsáhlém prostoru popisuje poměrně krátké období od ledna 1969 do května stejného roku. Tedy období, kdy v předsednictvu ÚV KSČ probíhal permanentní boj mezi jednotlivými politickými křídly ve vztahu k polednové reformní politice z roku 1968 na jedné straně a ve vztahu k politice a postojům představitelů sovětského politického i armádního vedení na straně druhé. Protože je pro autora tato linie dějinných událostí v podstatě alfou i omegou celého výkladu, snaží se na počátku knihy tyto skupiny uvnitř KSČ vymezit. Upozorňuje však na úskalí, jež s sebou jakákoli přísná definice tehdejších politických křídel přináší. Ani jedna skupina totiž neměla přesně vyprofilovaný program, což znamenalo, že se více méně jednalo o názorově nekompaktní shluky funkcionářů a veřejných činitelů, kteří navíc pod vlivem dynamických událostí přestupovali z jednoho křídla do druhého a naopak. Sám potom funkci podobného rozdělení vidí spíše v modelových konturách než ve striktním vymezení: „Jejich označení bývají v literatuře různá a o jejich povaze se vedou spory, proto zde zvolené termíny i klasifikace jsou do jisté míry orientační.“ (s. 59)

Autor jednotlivé proudy uvnitř KSČ rozděluje do čtyř základních skupin, přičemž jako první pojednává o okruhu tzv. radikálních reformistů, kteří byli zčásti tvořeni radikalizujícími se (většinou pod vlivem srpnových událostí roku 1968) politickými představiteli (František Kriegel, Jiří Hájek, Ota Šik) polednové politiky a z části intelektuály kooptovanými po tzv. vysočanském sjezdu (Karel Kosík, František Pavlíček) do ústředního výboru KSČ. Představitelé druhé skupiny potom v návaznosti na Mlynářův *Mráz přichází z Kremlu*¹ označuje za umírněné reformátory neboli centristy (Čestmír Císař, Josef Smrkovský, Zdeněk Mlynář), kteří se v rámci umění možného snažili operovat v neustále se zmenšujícím prostoru vytvářeným tlakem Moskvy a domácími dogmatiky, jež v čele s Vasilem Bilákem, Aloisem Indrou, Drahomírem Kolderem a jinými tvořili další, nejvíce homogenní politické uskupení. Za nejlivnější a zároveň nejhůře vymezitelné však oprávněně považuje tzv. realistické křídlo složené z osobností, které si o pokračování reformem v daných podmínkách nedělaly velké iluze (Lubomír Štrougal, Gustáv Husák), byť se verbálně hlásili k Akčnímu programu KSČ. „V motivech jejich jednání se prolínal kariérismus a snaha udržet se u moci s přesvědčením, že oni sami, pokud zůstanou na svých místech, jsou pořád lepší variantou než zkompromitovaní konzervativci.“ (s. 64)

Jednou z klíčových otázek, jež ve svém výkladu Doskočil sleduje a na něž se snaží odpovědět, jsou okolnosti Husákova zvolení do čela ÚV KSČ. Zde se soustředí především na osudovou a v tuto dobu již nevyhnutelnou souvislost domácí politické scény s přítomností okupačních vojsk. Sovětskému vedení bylo totiž jasné, že má-li se situace v Československu pacifikovat do té míry, aby se z něj opět stal moskevské vrchnosti poslušný a v zahraniční i vnitřní politice podřízený satelit, musí dojít k výměně Alexandra Dubčeka a postupnému nahrazování jeho stoupců v nejvyšších orgánech komunistické strany. Nesporným katalyzátorem v tomto procesu se podle autora staly tzv. hokejové události na konci března 1969, kdy československý hokejový tým nejprve 21. března zvítězil nad sovětskou sbornou 2:0 a o týden později 28. března zopakoval své vítězství v poměru 4:3, načež se rozpoutaly spontánní oslavy po celé republice, které na mnoha místech přecházely ve volné národní manifestace. Této situace využila StB, která cílenými provokacemi dosáhla například toho, že byla na Václavském náměstí zdemolována kancelář Aeroflotu. Následná a předem neohlášená mise maršála Grečka do Československa poté neměla zajistit nic jiného než okamžité splnění nutných podmínek pro normalizaci² opětovně „kontrarevoluční“ situace (zavedení ostré

1 ZDENĚK MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremlu*, Praha 1990.

2 Autor také zajímavým způsobem vysvětluje používání pojmu „normalizace“, který byl původně po srpnové vojenské intervenci používán v souvislosti s obnovením běžného života společnosti a s návra-

předběžné cenzury apod.) a výhledové Dubčekovo odstoupení. Prostřednictvím ministra národní obrany gen. Martina Dzúra byl na nejvyšší orgán KSČ vyvinut nátlak, že pokud okamžitě nepřijme požadovaná opatření a neodvrátí hrozbu opakované vojenské intervence, nemůže armáda nadále politickému vedení zaručit patriční loajalitu: „V dějinách Československa došlo k výjimečné, dá se říci ojedinelé situaci. Ještě žádný představitel armády se od října 1918 nedopustil přímého politického nátlaku na politické vedení vlastního státu, nehrozil vojenským pučem, dokonce ve prospěch cizí mocnosti.“ (s. 120) Na autorově způsobu práce je nutné vyzdvihnout, že přestože se v popisu těchto událostí dostává do jistého pramenného vakua, neboť nebyly doposud zveřejněny materiály sovětských archivů, a některé jeho vývody jsou tak založeny na drobných indiciích (většinou vzpomínkového charakteru), je si této skutečnosti vědom a v celkovém hodnocení zůstává nanejvýš střízlivý.

Kandidáti na politický trůn byli podle Doskočila minimálně tři: předseda vlády Oldřich Černík, šéf byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích Lubomír Štrougal a první tajemník ÚV KSS Gustáv Husák. Odpověď na otázku, proč se jím stal právě bývalý „buržoazní nacionalista“ Husák, který ještě nedávno budil kvůli své minulosti u moskevských představitelů krajní nedůvěru, autor spatřuje hned v několika skutečnostech.

Ačkoli se vyhýbá psychologizujícím profilům jednotlivých aktérů, věnuje v tomto ohledu větší pozornost právě slovenskému politikovi a snaží se alespoň rámcově odkrýt způsob jeho myšlení a charakterové rysy, jež byly rozhodující na jeho cestě k moci: „Dokázal si vytyčit jasnou koncepci a cílevědomě za ni bojovat. Miloval moc a toužil po ní. Byl jí ochoten obětovat téměř všechno, svou čest, přátelé i vážnost, jíž se těšil. Nikdy nebyl zcela věrný svým zásadám, nečinilo mu obtíže je ve správný moment odhodit a nahradit jinými. V jeho chování se mísil pragmatismus s oportunismem.“ (s. 178–179) Přesto autor konstatuje, že se tento muž po svém propuštění a stranické rehabilitaci v roce 1963 těšil mezi slovenskými intelektuály a postupně i ve stranické veřejnosti mimořádné autoritě, která nabývala na síle spolu s rostoucími antipatiemi vůči novotnovskému režimu (zejména jeho česko-slovenské politice) a nakonec vedla k jeho zvolení do nejvyšší slovenské stranické funkce na konci srpna 1968.

Moskvě ovšem navzdory tomu podle Doskočila vyhovovalo, že Husák zůstal v skrytu dogmatickým politikem, jenž nepřekročil stín svého schematického uva-

tem k tolerované reformní politice. Postupem doby, zejména po hokejových událostech, však tento pojem začínal být používán v sovětských výkladových konotacích a tak byl také postupně zažit pozdějšími představiteli Husákova vedení.

žování z počátku 50. let a bezvýhradně uznával vedoucí postavení Sovětského svazu v mezinárodním komunistickém hnutí. Navíc kolem sebe neměl v předsednictvu ÚV KSČ kromě několika Slováků vybudován mocenský klan a jeho reformní minulost mohla být kdykoli vůči němu použita jako jeden z nátlakových prostředků na jeho usměrnění nebo případné odstranění. Elegance, s jakou zvládl uklidnit (ve prospěch Moskvě) situaci na Slovensku, navíc ukazovala, že je schopen nemalých politických výkonů (s. 195–196). Husákovi konkurenti oproti tomu zjevně neměli o funkci prvního tajemníka takový zájem. Na svou stranu se mu tedy nakonec podařilo naklonit jak sovětské vedení, tak většinu členů ÚV KSČ (od konzervativců po radikální reformisty), kteří ho na dubnovém plénu přijali bez větších výhrad. Při této příležitosti autor objasňuje roli Milana Hübla, jemuž se ostatní radikální reformisty podařilo přesvědčit o tom, že Husák je jediným východiskem z komplikované situace a že navzdory sovětskému dohledu dokáže udržet reformní politickou linii (s. 220–221).

Autor dále na rozboru reakcí domácí i zahraniční veřejnosti na Husákovo zvolení ukazuje, že zatímco v západních státech byl přijat s neurčitým očekáváním dalšího postupu, v domácích podmínkách, zejména v českých zemích, se bezprostředně po nástupu do funkce dostal do společenské izolace. Podrobně potom objasňuje úspěšné úsilí nového mocenského vedení o zajištění vlastních mocenských pozic pomocí odstranění proreformních politiků z významných funkcí, výměny části aparátu ÚV KSČ a redakcí stranického tisku, pozastavováním časopisů a v neposlední řadě postupnou pacifikací občanské společnosti. Zdůrazňuje přitom paradoxní jev, že přestože se tak dělo s neustálým odkazováním na Akční program KSČ, veškeré rysy reformní politiky se z veřejného života vytrácely – nebyla schválena zpráva tzv. Pillerovy rehabilitační komise, ekonomická reforma byla pozastavena a cenzura nepovolovala ani to, co procházelo v období vlády A. Novotného.

Vedle detailní a přitom komplexní historické analýzy jednotlivých pramenů spatřují největší přínos Doskočilovy práce především ve snaze o zasazení vnitropolitického dění do obecného mezinárodního kontextu, která provází celý text knihy a odvádí čtenáře od podrobného popisu domácích událostí k problematice soupeření světových velmocenských bloků.³ Věrně tak ilustruje postavení, ve kterém se Československo v tehdejší mezinárodní situaci nacházelo, a podotýká, že se reformní představitelé státu nesnažili uvnitř socialistického bloku navázat

3 Za tímto pojetím se patrně skrývá vliv osobnosti profesora Roberta Kvačka, kterému autor v úvodu dedikuje zvláštní poděkování a pod jehož vedením vznikala základ této knihy v podobě diplomové práce.

jakékoliv spojenectví. Z hlediska kremelských vládců byl československý problém podle Doskočila především strategickou otázkou. V případném jaderném konfliktu s USA mělo území republiky sloužit jako nárazníkové pásmo a její armáda spolu se sovětskými jednotkami v NDR měla plnit úlohu tzv. prvosledových jednotek, jež by po nukleárním ochromení nepřítele zaútočily na oblast jižního Německa. V této souvislosti neváhal Brežněv využít jakýchkoli prostředků k zajištění potřebné vojensko-strategické stability v československém prostoru (s. 77–78). Případný druhý neúspěch v otázce definitivního vyřešení politické krize v KSČ (první přišel bezprostředně po invazi) by totiž pod nátlakem sovětské generality mohl vést k jeho politickému pádu (s. 196).

Autor vedle toho velmi trefně poukazuje na skutečnost, že se sovětské vedení dostalo do jisté časové tísně vzhledem k blížící se mezinárodní konferenci komunistických a dělnických stran v Moskvě, kde Sověti chtěli upevnit své postavení a oslabit destabilizační tendence, jež v rámci komunistického hnutí vyvolávala Čína a uvnitř bloku Rumunsko. Z tohoto hlediska pro ni bylo „nepředstavitelné, aby československou delegaci vedl na červnových jednáních Dubček“ (s. 76), protože by to znamenalo rehabilitaci „pražského jara“ v očích světové veřejnosti. Jestliže Doskočil dále podrobně rozebírá poměr ostatních socialistických států (většinou negativní) k československé reformě, neopomene přitom zmínit, že podobné snahy nebyly příliš vítány ani na Západě, neboť v období začínající politiky uvolňování nebezpečně narušovaly status quo mezi Východem a Západem. Z pohledu Spojených států, které byly zaměstnány svým angažmá ve Vietnamu a na Blízkém východě, navíc „pražské jaro“ vytvářelo nebezpečný modelový vzor pro některé státy Latinské Ameriky. Pro USA tedy nebylo příliš bolestné zaujmout ke středo-evropskému dění „nanejvýš pozici sympatizujícího pozorovatele“ (s. 90) a přenechat tento prostor SSSR.

Vedle všech zmíněných kladů Doskočilovy práce lze určitý nedostatek chápat v poněkud nevyrovnané analýze české a slovenské pramenné základny, která autora dle mého názoru přivádí k nevědomému přebírání některých klišé, jichž používá česká historiografie. Jedná se zejména o hodnocení slovenského vývoje po srpnu 1968, kde se situace z pohledu sovětů stabilizovala mnohem rychleji než v Čechách. Tvrzení, že „normalizace probíhala na Slovenku do dubna 1969 s větší intenzitou a menším odporem“ (s. 57) je bezesporu pravdivé. Problematická se ale při bližším pohledu zdají být jeho východiska, kde se autor opírá o to, že zde občanská společnost nebyla tolik rozvinutá jako v českých zemích a ani KSS nedoznala vůči českému stranickému pohybu srovnatelných změn. Skutečnost, že na místo A. Dubčeka v čele KSS v lednu 1968 nastoupil V. Biľak, který původně přispěl k Novotného pádu, ale jinak zastával konzervativní pozice, však ještě dostatečně nevypovídá o tom, že by uvnitř KSS neexistovaly proreformní tendence. O tlaku slovenské stranické základny ve smyslu důsledného reformis-

mu na vlastní vedení svědčí některé materiály Komise vlády SR pre analýzu historických událostí z roků 1967–1970, jejichž důkladné zvázení by jistě mnohé pomohla objasnit.⁴

Stejně tak nelze jednoznačně hodnotit otázku „federalizace“ a „demokratizace“ ve prospěch urovnání národních vztahů. Autor ve shodě s odbornou literaturou uvádí (s. 56), že pro slovenskou veřejnost, tedy víceméně i pro snahy vznikající občanské společnosti, skončilo „pražské jaro“ s vyhlášením federálního státu (k 1. lednu 1969) a demokraté mezi slovenskou inteligencí nikdy nevydobyli silnějších pozic. Toto hledisko poněkud relativizuje slovenský kulturní vývoj 60. let, který, přestože vykazuje jistá národní specifika,⁵ probíhal obdobným způsobem jako v Čechách. Problematika, která byla v tomto období řešena na stránkách kulturních časopisů nebo nastupující filmovou generací, nese shodné rysy s českým děním, které je oprávněně pokládáno za jeden z nosných pilířů demokratizace.⁶ Zůstává tedy otázkou, nakolik problém „federalizace“ a „demokratizace“ skutečně ve slovenské společnosti rezonoval a nakolik je možné vliv na normalizační vývoj přičítat jiným faktorům. Jen z části lze tak souhlasit s hodnocením, které je postaveno na menší socioekonomické vyspělosti východní části republiky („V rámci ČSSR mělo Slovensko do jisté míry postavení periferie, bylo hospodářsky i kulturně zaostalejší.“ – s. 57) a které by podle mého názoru mělo pozvolna ustupovat výsledkům komplexnějších výzkumů.

Výše nastíněná negativa je však třeba spíše chápat jako výzvu budoucímu historickému bádání než jako kritiku recenzované knihy. Doskočilova práce totiž navzdory nejrůznějším módním historiografickým trendům činí zřejmou jednu podstatnou věc: ukazuje, že politické dějiny mají smysl a že na jejich základě lze stále ještě hodnověrně odkrývat společenské dění, které se může stát pevným základem pro hlubší historické poznání daného období. Potřebnost podobných prací navíc podtrhuje společenská poptávka, která je kvůli absenci širší odborné literatury o období tzv. normalizace většinou uspokojována jen pomocí mediálně zkresených obrazů.

Jan Mervart

4 Zde má ale určitý dluh slovenská historiografie, neboť oproti českým sedmnácti a dalším připravovaným svazkům pramenné edice k událostem let 1967–1970 existuje pouze jeden svazek slovenský – MÍCHAL ŠTEFANSKÝ (ed.), *Slovensko v rokoch 1967–1970. Výber dokumentov*, Bratislava 1992.

5 Snaha po zhodnocení Slovenského národného povstání atd.

6 Srovnej MIROSLAV LONDÁK, STANISLAV SIKORA, ELENA LONDÁKOVÁ, *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967*, Bratislava 2002.